

DOPRINOS VEHBİJE EF. HODŽIĆA ISLAMSKOJ PERIODICI

CONTRIBUTION OF VEHBİJA EF. HODZIC IN ISLAMIC PERIODICALS

Nedžad REDŽEPOVIĆ

Assoc. Prof. Dr., Faculty of Islamic Studies in Novi Pazar, Serbia

 <https://orcid.org/0009-0007-4420-6237>

Sažetak: Vehbija ef. Hodžić, jedan od najplodonosnijih islamskih pisaca sa sandžačkih prostora, istaknuti alim i naučni radnik, ima značajan spisateljski opus. Do danas su mu objavljena tri djela: „Temelji islama“, „Mevlud“ i „Islam u svjetlu nauke i filozofije, Knjiga prva, Akaid“. Hodžić je, također, autor mnogih radova od kojih je, nažalost, najveći broj u rukopisima daleko od očiju čitalaca. Pored navedenih djela i neobjavljenih rukopisa Hodžić je autor brojnih članaka i naučnih radova koji su objavljeni u časopisima i listovima poput „Gajreta“, „Islamskog glasa“, „Islamskog svijeta“, ali i sarajevske „Narodne pravde“, skopskog „Dogru Yola“, „Glasnika“ VIS-a – Sarajevo, „Preporoda“ – Sarajevo, „Zemzema“ – Sarajevo i „Takvima“ – Sarajevo. Vehbiju ef. Hodžića karakteriše nevjerovatna umješnost prezentiranja naučnih činjenica, lahkoća i prijemčivost pisanog izražaja, prisnost s najširim čitalačkim slojevima, univerzalnost, kao i metodološka originalnost – čine radove ovog alima dragocjenim štivom za razumijevanje autentične islamske misli balkanskih muslimana. Predmet ovoga rada su naučni radovi i članci Vehbije ef. Hodžića koji su objavljeni u islamskim časopisima „Glasniku“ VIS-a i „Takvimu“.

Ključne riječi: Vehbija ef. Hodžić, islam, radovi, časopisi, Glasnik VIS-a, Takvim

Abstract: Vehbija ef. Hodzic, one of the most prolific Islamic writers from the Sanjak region, a prominent scholar and scientific worker, has a significant literary oeuvre. To date, three of his works have been published: “The Foundations of Islam”, “Mevlud” and “Islam in the Light of Science and Philosophy”. Hodžić is also the author of many works, the majority of which, unfortunately, are in manuscripts far from the eyes of readers. In addition to the above works and unpublished manuscripts, Hodžić is the author of numerous articles and scientific works that have been published in magazines and newspapers such as “Gajret”, “Islamski glas”, “Islamski svijet”, but also Sarajevo’s “Narodna pravde”, Skopje’s “Dogru Jola”, “Glasnik” VIS-a-Sarajevo, “Preporod” -Sarajevo, “Zemzem” -Sarajevo and “Takvim” -Sarajevo. Vehbija ef. Hodzic is characterized by an incredible skill in presenting scientific facts, ease and receptiveness of written expression, familiarity with the widest readership, universality, as well as methodological originality - making the works of this scholar a valuable reading for understanding the authentic Islamic thought of Balkan Muslims. The subject of this paper are the scientific works and articles of Vehbija ef. Hodžić which were published in the Islamic magazines “Glasnik” of VIS and “Takvim”.

Keywords: Vehbija ef. Hodzic, Islam, works, magazines, Glasnik VIS, Takvim

Corresponding author: Nedžad Redžepović, nedzadr@gmail.com

Citation: Redžepović, Nedžad. “Doprinos Vehbije Ef. Hodžića islamskoj periodici.” In *Balkan Periodicals: The Trajectory of Islamic Thought in the Communist Period*, edited by Sevba Abdula, Ahmet Köroğlu, and Fatih Şabani, 255–278. Skopje: IDEFE Publications, 2025. <https://doi.org/10.51331/EB11NR>.

Uvod

Muslimani Sandžaka su u posljednjih 200 godina doživjeli velika iskušenja. Bili su, više puta, tokom 19. i 20. vijeka, suočeni sa izazovom biološkog opstanka. Njihov kulturni i nacionalni identitet bio je u kontinuitetu negiran i potiran. Ono što je, bez sumnje, sačuvalo Bošnjake jeste njihova vjera islam, koja predstavlja srčiku njihovog bića.

Sandžak je tokom svoje historije, imao značajan broj istaknutih vjerskih autoriteta, ali je mali broj onih koji su svoje znanje i razumijevanje vjere prenosili na hartiju. Učeni ljudi iz Sandžaka, nažalost, nisu imali naviku da pišu, tako da je najveći dio njihovog znanja umirao sa njihovom biološkom smrću. To nije bio slučaj sa Vehbijom ef. Hodžićem. On je najplodniji sandžački islamski autor u 20. vijeku. Svoj život i djelovanje posvetio je očuvanju i jačanju vjersko-kulturnog identiteta Bošnjaka, a bio je svjestan i svoje nacionalne posebnosti.

Muslimani današnjice, kao i ostali kulturni narodi svijeta, suočavaju se sa pitanjem autentične i efikasne interpretacije i društveno-historijske primjene islama. Kako odmišljati i živjeti islam u promijenjenim historijskim i društvenim uslovima? Vehbija ef. Hodžić je bio svjestan ovog izazova i dao je svoju interpretaciju islama s aspekta vremena i društvenih prilika u kojima je živio. On je nastojao da predstavi islam u njegovoj širini i univerzalnosti. Temeljna intencija islama jeste da kod ljudi definitivno ustanovi čistu, pravu vjeru, razvije i učvrsti savršene moralne zasade i reguliše pravno-socijalne odnose među ljudima. Hodžić je svoj islamski opus posvetio upravo ovim osnovnim ciljevima vjere islama. Njegova objavljena djela, autorski tekstovi, kao i rukopisi, uglavnom su podređeni ovim idejama.

Više je razloga koji su nas potakli da ovo istraživanje posvetimo Vehbiji ef. Hodžiću. Primarni razlog koji Hodžića preporučuje za istraživanje jeste obim njegovog opusa, koji obuhvata nekoliko objavljenih djela, veliki broj objavljenih autorskih tekstova i mnoštvo neobjavljenih rukopisa. Ovako impozantan spisateljski rad svrstava ga među najplodnije bošnjačke islamske autore njegovog vremena.

Također, njegova misao nije obuhvatnije istraživana, čak bi mogli ustvrditi da je neopravdano zapostavljena. Dosadašnji radovi posvećeni Hodžiću, uglavnom su tretirali njegov život i obrazovanje. Njegovo djelo i mišljenje, izuzev jednog rada, koliko je nama poznato, nije obuhvatnije istraživano. U radovima koji su njemu posvećeni, najčešće se nabrajaju njegova djela, bez sustavnog zahvata u njihov sadržaj. Ovaj rad ima za cilj da predstavi ovog autora, njegovo bogato pisano djelo i njegovo islamsko mišljenje u *Glasniku VIS-a* i *Takvimu*, te time doprinese istraživanju i kritičkom sagledavanju i razvoju islamsko-teološkog mišljenja na prostoru Sandžaka u 20. vijeku.

Iako je prošlo nekoliko decenija od smrti Vehbije ef. Hodžića, možemo ustvrditi da njegovo razumijevanje islama odgovara našem vremenu, ono je i dalje savremeno i moglo bi poslužiti kao paradigma drugim islamskim misliocima, naročito na području Sandžaka. Pogotovo iz razloga što su se, nekoliko posljednjih decenija, na ovom prostoru pojavile različite, često suprostavljene interpretacije islama.

Metoda tekstualne analize je primarna metoda u našem istraživanju. Ona se javlja kao osnovni metodološki pristup u islamskim naukama. Tekst je glavni izvor informacija za istraživanje djela i mišljenja Vehbije ef. Hodžića, zato je sasvim prirodno korištenje ove metode.¹

Biografija Vehbije ef. Hodžića

Vehbija ef. Hodžić je rođen u ulemanskoj porodici u Čukotama na Donjoj Pešteri od oca Selmana, poznatijeg kao mula Mane, i majke Elmaze, 7. januara 1916. godine. U rodnom selu je završio osnovnu školu 1927. godine. Potom je pohađao Veliku medresu Kralja Aleksandra II u Skoplju koju je uspješno završio 1936. godine. Iste godine je upisao Pravni fakultet na Beogradskom univerzitetu. Međutim, saznajući da je 1935. godine otvorena Viša islamska šerijatsko-teološka škola u Sarajevu, koja je bila u rangu fakulteta (školovanje je trajalo osam semestara, odnosno četiri godine), ispisuje se s Pravnog fakulteta i prelazi na ovaj najviši islamski vjerski zavod pred i u toku Drugog svjetskog rata.

Po završetku Više islamske šerijatsko-teološke škole, 1941-1942. godine, radi kao šerijatsko-teološki pripravnik u Šerijatskom sudu u Novom Pazaru. Iz Šerijatskog suda prelazi na dužnost sekretara Islamskog šerijatstva za Srbiju, gdje je ostao do 1945. godine. Poslije 1945. godine službovao je u Priboju i Pljevljima u svojstvu šerijatskog sudije. Potom se opet vraća u Novi Pazar gdje radi u Opštini, zatim u Sreskom i Okružnom sudu, pa u Narodnoj banci i, najzad, u Skupštini opštine (katastru) Novi Pazar, gdje ostaje sve do smrti 1977. godine.

Pored redovnog posla, Vehbija ef. je bio nosilac i realizator mnogih društveno korisnih aktivnosti. Duže vrijeme je održavao kurs arapskog jezika s jednom grupom imama, a na tečaju za polaganje imamskog ispita predavao je stručne predmete. Na njegovu inicijativu formiran je Fond za stipendiranje učenika pri

1 Sabit Šećović, *Analiza tema o islamu u djelu Vehbije Hodžića* (Magistarski rad, Sarajevo: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka, 2015), 2-4.

Odboru IZ-e u Novom Pazaru. Zaslugom Vehbije ef. Hodžića osnovana je prva islamska biblioteka u Sandžaku.

Vehbija ef. Hodžić je bio poliglota i tečno je govorio šest stranih jezika: engleski, njemački, francuski, italijanski, arapski i turski, a u određenoj mjeri se služio i perzijskim jezikom.²

Kreativna snaga i stvaralačka aktivnost Vehbije ef. Hodžića mogla se mjeriti sa uraganom i zato na njegovom mezaru stoji nišan u obliku knjige na kojem stoji rečenica koja opisuje Vehbijin životni moto: „Učite! U znanju je spas.”³

Djelo Vehbije ef. Hodžića

Pisano djelo Vehbije ef. Hodžića je sadržajno i raznovrsno, sastavljeno od objavljenih djela i radova u periodici, kao i značajnog broja neobjavljenih rukopisa.

Na znanstveno-spisateljskom planu, Vehbija ef. Hodžić je jedan od najplodnijih islamskih autora svog vremena među Bošnjacima. Važno je istaći njegovu namjeru da napiše djela iz najvažnijih islamskih nauka u kojima će koncizno obraditi sva bitna pitanja vjere. Na osnovu uvida u njegov opus možemo utvrditi da je Hodžić u najvećoj mjeri ispunio svoj naum. Međutim, njegova namjera nije do kraja realizovana zato što okosnica njegovih radova nije objavljena, što je i sam autor posvjedočio u pismu koje je napisao svom prijatelju Kasimu Hadžiću, 1970. godine. Do sada su mu objavljena tri djela *Temelji islama*, *Mevlud* i *Islam u svjetlu nauke i filozofije; Knjiga prva, Akaid*.

Prvo obavljeno djelo Vehbije ef. Hodžića, *Temelji islama*, objavljeno je u Sarajevu, 1971. godine, u izdanju “Preporodove biblioteke”. Ono obrađuje osnovne islamske obrede: kelimei-šehadet, namaz, post, zekat, hadž i džihad, i njihovo izvršavanje označio je legitimacijom muslimana kao iskrenog i osvjedočenog vjernika. Iskreno i osvjedočeno vjerovanje mora se dokazati i manifestirati ibadetom i dobrim djelima kao konkretnim izrazom imana.⁴

Drugo zasebno djelo Vehbije ef. Hodžića jeste *Mevlud – spjev, rođenje, život i borba za pobjedu Isitne posljednjeg Allahovog poslanika Muhammeda, s.a.v.s.*, koji je napisan 1962. godine, a izašao je iz štampe 1975. godine, u vlastitom izdanju Vehbije ef. Hodžića. Kada je, svojevremeno, Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ

2 Vehbija Hodžić, *Islam u svjetlu nauke i filozofije, Knjiga prva, Akaid*, priređivač: Jahja Ferhatović (Novi Pazar: El-Kelimeh, 2010), 306-307

3 Amela Malićević, “Vehbija Hodžić (1916-1977),” *Glas islama*, br. 340 (2024): 41

4 Vehbija Hodžić, *Temelji islama, Knjiga prva* (Sarajevo: Preporodova biblioteka, 1971), 8.

raspisalo natječaj za pisanje Mevluda, među kandidatima je bio i Vehbija ef. Hodžić. Njegov *Mevlud* je dobio drugu nagradu, dok je *Mevlud* Rešada Kadića dobio prvu.⁵

Posljednje objavljeno djelo Vehbije ef. Hodžića 2010. godine jeste *Islam u svjetlu nauke i filozofije, Knjiga prva, Akaid*, i predstavlja "iscrpno elaboriranje osnovnih dogmatskih postulata kroz naučno i filozofsko dokazivanje njihove apriorne istinitosti. Autor enciklopedijski sublimira sve postojeće naučne discipline i u njima pronalazi neoborive argumente Božije jednoće i svemoći."⁶ Na jednostavan i svakom razumljiv način, Hodžić prezentira velike ideje i načela vjere. Djelo je nastalo šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog vijeka u vrijeme kada je vjera na ovim prostorima marginalizovana, protjerivana iz društvene zbilje do iza kapija vjerskih objekata i avlija privatnih kuća. Ovo je vrijeme kada je na našem - bosanskom jeziku bilo malo literature iz oblasti islama i kada elektronska pomagala gotovo da nisu postojala.⁷

Vehbija ef. Hodžić se istakao i na polju književnosti. Pisao je pjesme, pripovjetke, novele, a autor je i dvije drame. Rukopis jedne od njih je nestao, dok je druga, pod nazivom *Žalosna svadba*, sa uspjehom igrana nekoliko puta u Novom Pazaru u okviru Regionalnog pozorišta Novi Pazar.⁸ Ova predstava je jedanput izvedena i u čitaoni Biblioteke Fakulteta za islamske studije u Novom Pazaru 2019. godine. Važno je, također, izdvojiti njegovu novelu u rukopisu *Kroz pjesmu i suze* na osnovu koje je dramatisovana predstava *Žalosna svadba*, u kojoj Hodžić opisuje veliku, do suza dirljivu ljubav prelijepe Đulsume i mladog Ešrefa sa tragičnim epilogom. Osim toga, Hodžić je bio, što je čitalačkoj javnosti manje poznato, veoma agilna i uspješna sakupljač muslimanskih narodnih umotvorina.⁹

Pored objavljenih djela i radova Vehbija ef. Hodžić je iza sebe ostavio značajan broj neobjavljenih rukopisa. Njegovo životno djelo *Islam u svjetlu nauke i filozofije* i dalje nije kompletno objavljeno. Drugi dio djela *Islam u svjetlu nauke i filozofije, Praktične dužnosti muslimana, Ibadat*, dijelom se nalazi u rukopisu i sadrži 349 stranica rukom pisanog teksta.

Treći dio studije, kojom je Vehbija ef. Hodžić imao namjeru da svestrano predstavi islam na bosanskom jeziku, *Oplemenjivane ljudske duše* (Nauka o moralu

5 Esad Rahić, "Vehbija Hodžić – najistaknutiji sandžački pisac o islamskim temama," *Tutinski zbornik*, br. 2 (2002): 47.

6 Vehbija Hodžić, *Islam u svjetlu nauke i filozofije, Knjiga prva, Akaid*, 5.

7 Sabit Šećović, *Ibid*, 13.

8 Esad Rahić, *Ibid*, 48; Sabit Šećović, *Ibid*, 12-13.

9 Esad Rahić, *Ibid*, 49.

– Ahlak) i dalje se nalazi u rukopisu. Originalni naslov rukopisa je *Islam u svjetlu nauke i filozofije, III dio, Islamski moral* ('Ilmul-ahlaq) i sadrži 540 stranica teksta kucanog na pisačkoj mašini, a sačuvan je i primjerak rukopisa koji je autor ispisao rukom.

Sljedeće važno djelo Vehbije ef. Hodžića, koje se i dalje nalazi u rukopisu, jeste djelo pod naslovom *Problem dobra i zla – Siratu-s-se'ade* (Sistem moralne filozofije). Za razliku od prethodno predstavljenih rukopisa, poznato je tačno vrijeme nastanka ovog rukopisa. Napisano je u Novom Pazaru, 1952. godine. Rukopis ima 65 poglavlja, a ispisan je na preko 500 stranica rukom pisanog teksta.

U bibliografijama radova Vehbije ef. Hodžića se spominje i rukopis pod imenom: *Islam i nauka* (Kulturna istorija islama). Rukopis autor spominje u već spomenutom poznatom pismu koje je napisao svom prijatelju Kasimu Hadžiću, 1970. godine. Nažalost, ovaj rukopis je nestao i porodici Hodžića nije poznato gdje se nalazi.¹⁰

Vehbija ef. Hodžić je završio i djelo *Tematika Kur'ana* koje predstavlja izbor ajeta po temama. Također, u rukopisu se nalazi i djelo *Tematika hadisa* u kojem autor navodi hadise po određenim temama, bez njihovog komentara, oslanjajući se, uglavnom, na Muslimov *Sahih*.¹¹

Pored svega toga autor je uspio pripremiti i paralelni srpskohrvatsko-francusko-njemačko-italijansko-persijsko-arapsko-turski rječnik sa oko 8.000 riječi. Napisao je i Tursko-srpskohrvatski rječnik, držeći se francusko-turskog rječnika Rešada Nuri Daragoa iz Ankare. Ovi vrijedni rječnici još uvijek se nalaze u rukopisu i čekaju svog izdavača.¹²

Vehbija ef. Hodžić je, kako smo već istakli, bio poliglota, poznavao je veliki broj stranih jezika i to svoje znanje stranih jezika je aktivno koristio za prevodilački rad. Prevodio je sa više stranih jezika, ostavivši iza sebe značajan broj prevedenih radova. Još kao učenik Velike medrese u Skoplju, ovaj sandžački poliglota je, pored pisanja originalnih članaka, prevodio sa arapskog iz *Medžanil-edeba* i sa njemačkog iz *Moslemische Rewue*. Te svoje radove objavljivao je u ondašnjim muslimanskim časopisima *Islamski svijet* i *Islamski glas*.

Posebno vrijedan prevodilački poduhvat Vehbije ef. Hodžića je djelo *Apologija islama* od italijanske orijentalistkinje Laure Vechi Vaglieri. Prijevod je obogaćen vrijednim predgovorom i podnožnim napomenama. Hodžić je preveo i veliki

10 Sabit Šećović, Ibid, 19.

11 Esad Rahić, Ibid, 46.

12 Ibid, 47; Sabit Šećović, Ibid, 19.

Kamus Mehmeda Fuada, ogromni staroturski, tursko-arapsko-perzijsko-francuski rječnik. Ovaj rukopis ima 544 stranice kancelarijskog tabaka.¹³ Tu je i prijevod Tursko-francuskog rječnika novoturskog jezika. Osim spomenutih, Hodžić je preveo još i sljedeće radove:

- *Islam - religija za sve i svakog*, brošura koju je preveo s engleskog jezika;
- M. Sadruddin: *Islam – religija čovječanstva*, prijevod s njemačkog jezika;
- Muhjudin Selman: *Iskrice mladosti*, prijevod pjesama.¹⁴

Iz navedenog spisateljskog opusa Vehbije ef. Hodžića zaključujemo da je on bio alim koji je znao i cijenio vrijednost vremena, a to znači vrijednost svog života. Porodica i prijatelji svjedoče da je Vehbija ef. živio u punom skladu sa hadisom poslanika Muhammeda, s.a.v.s., u kojem traži od vjernika da iskoristi pet stvari prije drugih pet: život prije smrti, zdravlje prije bolesti, slobodno vrijeme prije zauzetosti, mladost prije starosti i bogatstvo prije siromaštva.¹⁵ Gotovo nikada nije bio besposlen. Redovno je bio za pisačom mašinom ili sa olovkom u ruci, okružen knjigama i spisima. Ni svoje slobodno vrijeme nije koristio za odmor. Vjerovatno bi još više učinio i iza sebe ostavio dragocjenih radova da je nailazio na razumijevanje kod mjerodavnih za štampanje i izdavanje njegovih djela koja još uvijek čekaju svog izdavača.¹⁶

Objavljeni radovi Vehbije ef. Hodžića u islamskoj periodici

Pored zasebnih djela Vehbija ef. Hodžić je napisao i veliki broj autorskih tekstova, koji su, uglavnom, objavljeni. On je objavljivao u različitim časopisima i pisao o raznim temama. Istina, uspoređivanjem objavljenih autorskih tekstova sa njegovim objavljenim djelima i neobjavljenim rukopisima dolazimo do zaključka da su mnogi od tih tekstova dijelovi njegovih objavljenih djela ili rukopisa. Okosnicu njegovih objavljenih radova čine islamske teme iz gotovo svih oblasti islamske nauke.

¹³ Esad Rahić, *Ibid*, 47; Sabit Šećović, *Ibid*, 20.

¹⁴ Sabit Šećović, *Ibid*, 20.

¹⁵ Muhammed Al-Hakim, *Al-Mustadrak 'ala al-sahihayn*, Al-juz al-rabi', br. 7846 (Beirut – Libanon: Dar al-kotob al-'ilmiah.El-Hakim, 2002), 341.

¹⁶ Jakub Memić, "Merhum Vehbi ef. Hodžić," *Preporod*, br. 5 (1977): 18; Esad Rahić, *Ibid*, 53; Sabit Šećović, *Ibid*, 9.

Kada je riječ o autorskim tekstovima, treba naglasiti da se Hodžić još kao učenik Velike medrese u Skoplju družio s perom i objavljivao svoje radove u raznim onovremenim islamskim listovima, najčešće sarajevskim. Istim stopama je nastavio i kasnije, tako da je pisao tokom cijelog svog života, nastojeći prodrijeti do svijesti čitatelja i podsticati ih na primjenu islamskih propisa. Objavljivao je svoje radove u *Islamskom svijetu*, *Islamskom glasu*, *Gajretu*, *Narodnoj pravdi*, Sarajevo, *Dogru Yolu (Pravom putu)*, Skoplje, *Glasniku VIS-a*, Sarajevo, *Preporodu*, Sarajevo, *Zemzemu*, Sarajevo, kao i *Takvimu*, Sarajevo.

U tom sklopu posebno mjesto zauzima *Preporod*. Vehbija ef. Hodžić je, svojevremeno, ubrajan među najvrijdnije saradnike ovog lista i pored toga što mu nije objavljeno sve što je slao. U *Preporodu* je objavljivao od 1970. do 1976. godine, i u tom periodu je u šesnaest brojeva objavljeno deset njegovih radova. Najveći broj njegovih radova objavljenih u *Preporodu* je posvećen odnosu islama prema nauci: "Kur'an i geografija", u pet nastavaka, "Kur'an i astronomija", u tri nastavka, zatim prvobitnoj religiji, vjerskom životu, vjerskim svečanostima, vjerskim službenicima i pregaocima na putu islama na prostoru Sandžaka. U *Zemzemu* je objavljen jedan njegov dopis, "Primjer za ugled (Uzeir Idrizović iz Novog Pazara)", br. 1-2, str. 16, 1972. godine.¹⁷ Jasna je namjera Hodžića da kroz ove radove ukaže na nepostojanje kolizije između islama i nauke, da pokaže da savremena nauka potvrđuje davno objavljene istine islama, kao i da probudi kod muslimana interesovanje za naukom. Također, vidljive su njegove prosvjetiteljske aktivnosti. Koristio je svaku priliku da ukaže na uzorne primjere pojedinaca koji su svojim altruizmom i pregalaštvom nastojali da poprave stanje vjerskih, prosvjetnih i socijalnih prilika u Sandžaku.¹⁸

Ovdje ćemo, kako smo to u uvodnom dijelu istakli, poseban akcenat staviti na Hodžićeve radove objavljene u *Takvimu* i *Glasniku VIS-a*, imajući u vidu da oni najbolje dočaravaju njegovu misao i doprinos islamskoj periodici.

O saradnji Vehbije ef. Hodžića u *Takvimu* zaseban rad je napisao Kasim Hadžić (1978). Hodžiću je u ovom godišnjaku objavljeno 10 radova na 87 stranica. Objavljeni su mu sljedeći radovi: „Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka)“, „Veći i manji grijesi, njihovi uzroci i posljedice“, „Religijski sud i problem dobra i zla“, „Tri glavna islamska stuba“, „Krvna osveta i ubistvo“, „Razmišljanje kao ibadet“, „Kur'an i antropologija“, „Islam i muslimani“, „Vel 'asri (suština vjere)“ i „Pohlepa i škrtost (dvije štetne društvene pojave)“. Također, u radovima objavljenim u *Takvimu* dominiraju teme kojima se štiti izvorna vjera, izgrađuje ličnost visokih

17 Kasim Hadžić, "Životni put i djelo Vehbije Hodžića," *Glasnik VIS-a* 2 (1977): 220-221.

18 Sabit Šećević, *Ibid*, 14.

moralnih kvaliteta i motivišu se muslimani na bavljenje naukom. Nije poznato da se Hodžić služio nekim pseudonimom ili da nije potpisao neki svoj rad. Dakle, u periodu do 1975. godine, Vehbija ef. Hodžić je bio jedan od najboljih saradnika *Takvima*. Najveći broj radova on je ispisao rukom, jer dugo vremena nije bio u mogućnosti da kupi pisaću mašinu.¹⁹

Ipak, najveći broj radova Vehbije ef. Hodžića je obavljen u *Glasniku VIS-a*, čijem kvalitetu i afirmaciji je dao neprocjenjiv doprinos. U ovom glasilu Islamske zajednice Hodžić je objavljivao gotovo tri decenije, u periodu od 1954. do 1979. godine, a objavljen mu je 41 članak: „Muhammed, a.s., povodom ovogodišnje proslave rođenja“, „Post“, „Kurban“, „Merhum Murad-ef. Sukić, muftija u penziji“, „Islamski moral“, „Islamski moral II“, „Rad po islamu“, „Islam i dobra djela uopšte“, „Proslava mevludi-šerifa u Novom Pazaru“, „Jednomjesečni tečaj za vjerske službenike u Novom Pazaru“, „Pokrovitelji islamske nauke – mecene“, „Islamske škole“, „Razvoj islamskog prava“, „Proslava Mevluda u Novom Pazaru“, „Materijalna kultura islama“, „Proslava mevlud – šerifa u Novom Pazaru“, „Islamski velikani o nauci“, „Mevludska svečanost u Novom Pazaru“, „Jedinstvena vjerska svečanost u Pešteru“, „Ispraćaj na hadž“, „Dužnost muslimana prema svojoj vjerskoj zajednici“, „Sujeverje – ostaci mnogoboštva (širka)“, „Uzoran predavač vjerske obuke“, „Novi mesdžid u selu Kruševu u okolini Novog Pazara“, „Hadži Hasan Jahović – veliki dobrotvor (vakif)“, „Temelj za novu džamiju u Požegi, Novi Pazar“, „Merhum Džemailaga Bošnjović“, „Trošenje imetka u dobrotvorne svrhe“, „Primjer za ugled“, „Proslava otvaranja nove džamije u selu Požega, Novi Pazar“, „Vakufska biblioteka i čitaonica u Novom Pazaru“, „Neobično krupan korak IZ-e u Novom Pazaru“, „Svečano otvaranje Vakufske biblioteke u Novom Pazaru“, „Merhum Džemailaga Bošnjović i poslije smrti pomaže Islamsku zajednicu“, „Vakuf – zavještanje“, „Čovjek – izvor zla i dobra“, „Islamski gest Omera Koničanina iz Novog Pazara“, „Život u svemiru“, „Merhum Arif-ef. Sarajlija, veliki alim i pjesnik“, „Prvi čovjek, prvi grijeh“, i „El-ma'un“ – pomaganje“. Radovi objavljeni u *Glasniku* uglavnom su posvećeni sljedećim temama: ahlak, dobro i zlo, islamske dužnosti, kulturna baština, kultura, Muhammed, s.a.v.s., nauka, pravo, svemir, sujeverje, trošenje imetka u dobrotvorne svrhe... Isto tako dio ovih radova tretira vjerski život, vjerske svečanosti, vjerske službenike i pregaoce na putu islama na prostoru Sandžaka. Kada se stranice ovih članaka zbroje, onda je to 114 stranica, što je, s obzirom na format ovog časopisa, jedno zasebno djelo. Sve svoje radove autor je potpisivao punim imenom.²⁰

19 Kasim Hadžić, „Saradnja Vehbije Hodžića u Takvimu,” *Takvim za 1978 godinu* (1978): 202-203.

20 Vidi: Sabit Šećević, *Ibid*, 13-14.

Kako možemo vidjeti iz priloženog, radi se o izuzetnom autoru kojeg krasi i kvantitet, i kvalitet, te raznovrsnost stvaralaštva. Dakle, riječ je o velikom i neumornom piscu koji je stvarao povučeno i u miru, što je osobenost velikih umova. On je najplodniji bošnjački pisac na temu islama u Sandžaku i jedan od najvrijednijih i najkompletnijih saradnika islamskih publikacija koji je dao nemjerljiv doprinos u tom segmentu, što postaje jasnije analizom tema o islamu u njegovim radovima objavljenim u islamskoj periodici.

Teme o islamu u periodičkim radovima Vehbije ef. Hodžića

U svojim navažnijim vjersko-teološkim radovima objavljenim u *Takvimu* i *Glasniku VIS-a*, Vehbija ef. Hodžić je posvetio značajnu pažnju religiji općenito, odnosno historijske razvoju religije. Ovo pitanje on obično tretira na početku svojih djela. Logično je da on, tek nakon općih i uvodnih saznanja o religiji, pristupa njezinim pojedinačnim aspektima.

Važno je istaknuti stav autora da je ljudima objavljujvana samo jedna vjera, koju on, na temelju posljednje objave, naziva islam. Istina, ljudi su ovu vjeru različito nazivali, a ona je bila objavljujvana u skladu sa njihovim umnim mogućnostima.

Da bi potvrdio postojanje, a zatim i nestanak pojedinih naroda, Hodžić se poziva na historiju i arheologiju. S tim u vezi on kur'anske riječi „Vel-asri“ prevodi „Tako mi historije“, jer historiju smatra svjedokom ljudskih događanja, uspona i padova. Vrijeme samo po sebi nije ni dobro ni loše, ni sretno ni nesretno, već ga ljudi čine takvim svojim postupcima. Glavnim razlozima propasti naroda označavaju se bezvjerstvo (ateizam), ili krivovjerstvo (politeizam), iz čega proističe nemoral i pokvarenost svake vrste.²¹

Vehbija ef. Hodžić je na više mjesta u svome opusu pisao o prvobitnoj religiji. Kod obrade ove teme jako je izražena intencija autora da objavljene istine potvrdi postignućima savremene nauke. Suprotno tvrdnjama materijalista, Hodžić zastupa mišljenje da je prvobitna religija ljudi monoteizam, a da se politeizam javlja kao njegova devijacija.²²

Kao posebno važan argument o potrebi religije, autor pronalazi u njenoj neraskidivoj vezi s moralnim odgojem čovjeka. Najuzvišenijom misijom religije ističe preobražaj čovjeka od „čovjeka sotone“ u „čovjeka anđela“ ili „nadčovjeka“. Jedino je

21 Vehbija Hodžić, „Vel-asri, suština vjere,“ *Takvim za 1974. godinu* (1974): 101.

22 Vehbija Hodžić, „Prvobitna religija,“ *Preporod, br. 23* (1976): 15.

religija sposobna da preporodi čovjeka, da njegovu zlu volju preobrazi u dobru. Istina, ovu misiju može iznijeti samo islam, kao jedina preostala izvorna religija.²³

Islam je za Hodžića jedina vjera koja je bila objavljivana kroz čitavu ljudsku historiju i da su ljudi odstupanjem od izvorne religije stvarali nova vjerska učenja i zapadali u razne oblike sujevjerja. Zato on u svojim tekstovima nastoji naznačiti i analizirati brojne forme ili oblike sujevjerja.²⁴

S obzirom na činjenicu da je monoteizam najvažniji segment vjerovanja, sujevjerja su označena kao opasnost za izvorno objavljeni monoteizam, odnosno opasnost za vjeru. Hodžić sujevjerje definiše kao praznovjerje; suvišna, nepotrebna i neosnovana vjerovanja. Sujevjerja su, zapravo, ostaci mnogoboštva, odnosno širka. Potom se govori o načinima inkorporiranja sujevjerja u vjerovanje muslimana, gdje su istaknuta dva razloga: nasljeđivanje pojedinih paganskih vjerovanja i utjecaj drugih religija. Uzroci iskrivljenja izvorne vjere prepoznaju se u „sotonskom“ zavođenju ljudi i „primitivnom ljudskom duhu“, koji nije uspio da razumije uzroke mnogih prirodnih pojava sa kojima se suočavao, smatrajući ih božanstvima i pripisujući im natprirodnu moć.²⁵

Što se tiče oblika sujevjerja, Vehbija ef. je prepoznao njihovo mnoštvo poput upućivanja molbe (dove) nekom od živih bića ili stvari, njihovo prihvatanje za posrednike između sebe i Boga, kao i pripisivanje natprirodnih osobina pojedinim stvarima ili bićima.²⁶ Pored pobrojanog u sujevjerje je uvršten i animizam (vjerovanje u božansku moć duša), totemizam (obožavanje biljaka, životinja, pa i stvari), fetišizam (vjerovanje u predmete koji su neobični ili su ih ljudi pravili i obožavali), šamanizam (vjerovanje u natprirodnu moć vrača kojeg ljudi smatraju posrednikom ka Vrhovnom Biću).²⁷

Pažnju Hodžića su posebno preokupirali oblici sujevjerja koji su onovremeno bili rasprostranjeni među muslimanima ovih prostora poput: vjerovanja u vukodlake, vampire, vještice, zle duhove, vjerovanje da ne valja raditi pojedinim danima, vjerovanje u čudnovatu moć tisovog drveta, vjerovanje u čudesnu moć vučijih zuba, posjećivanje turbeta i paljenje svijeća za dušu onog „dobrog“ i za svoj murad (ostvarivanje nekih želja) itd.²⁸

23 Vehbija Hodžić, „Čovjek – izvor dobra i zla,” *Glasnik VIS-a*, br. 9-10 (1976): 22-23.

24 Vehbija Hodžić, „Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka),” *Glasnik VIS-a*, br. 7-8 (1967): 302-308; Vehbija Hodžić, „Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka),” *Takvim za 1967. godinu* (1967): 104-107.

25 Vehbija Hodžić, „Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka),” *Glasnik VIS-a*, 305-306.

26 Ibid, 302.

27 Ibid, 303.

28 Ibid, 306.

Na kraju izlaganja o sujevjerju, naveden je stav islama prema naznačenom fenomenu, gdje je istaknuto da su ovakva vjerovanja po islamu širk (mnogoboštvo), a pošto se njime pokriva vjera u jednoga Boga (tevhid), ona su istovremeno i kufr (nevjerovanje), mada se pod kufrom smatra potpuno nevjerovanje. Također, uzimanje živih ili mrtvih bića za božanstva ili posrednike između čovjeka i Boga je širk, koji je, poslije potpunog nevjerovanja, najteži grijeh.²⁹ Dakle, prema mišljenju Hodžića, spomenuta sujevjerja spadaju u najveće grijeha, a suprostavljaju se i zdravoj ljudsko logici.

Sljedeća tema koja je predmet interesovanja autora jesu kur'anski ciljevi koji su izloženi na osnovu samog teksta Kur'ana. Među najvažnije ciljeve Kur'ana kao posljednje Božije objave ubraja se: restauriranje objavljenog vjerzakona, upućivanje cijelog čovječanstva (on je univerzalna poruka), uspostava vjere u jednog Boga (suprotno mnogoboštvu i ostalim devijacijama ljudskog uma), uspostava zdravih pravnih normi među ljudima, izgradnja humano-altruističkog morala, kulturno i civilizacijsko uzdizanje čovječanstva kroz uputu ka nauci, potvrđivanje i čišćenje prijašnjih objava od ljudskih dodataka, savršeno izlaganje vjerskih pitanja.³⁰ Hodžić predstavlja Kur'an i sa aspekta njegove nadnaravnosti, odnosno nedostižnosti. Da bi potvrdio da je Kur'an najveće čudo (mudžiza) Muhammeda, a.s., Hodžić se poziva na kur'anske ajete, kao i na događaje iz Poslanikovog, a.s., života. Kao dokazi nadnaravnosti Kur'ana, navode se njegova nedostižnost i sa aspekta forme i sa aspekta sadržine, jak utisak koji Kur'an ostavlja na srca onih koji ga uče ili slušaju, kao i činjenica da je rasvijetlio mnoge događaje iz daleke prošlosti i predvidio događaje u budućnosti.³¹

Problem dobra i zla je jedna od tema koja je zaokupljala pažnju Vehbije ef. Hodžića u velikoj mjeri. Da bi ponudio rješenje pomenutog problema, on je napisao zasebno djelo *Problem dobra i zla*, a ovom temom se bavio i u drugim spisima. Bavljenje ovim pitanjem je logična posljedica njegovog stava da je uklanjanje zla svake vrste sa Zemlje glavna intencija religije.

Postojanje dobra i zla u svijetu Hodžić najdirektnije veže za čovjeka. Uzrok svih ljudskih stradanja, privrednih, socijalnih i političkih pronalazi se u ljudskoj nutrini, u njegovom srcu i duši. Zla među ljudima je bilo od iskona, zato što među njima uvijek ima predanih „sataninih“ sljedbenika, koji su opterećeni egoizmom i drugim porocima, koji iz njega izvire, a kojima se nanosi zlo ljudima.³² Također,

29 Ibid, 308.

30 Vehbija Hodžić, "Islam – muslimani?," *Takvim za 1973. godinu* (1973): 114-117.

31 Ibid, 118.

32 Vehbija Hodžić, "Čovjek – izvor dobra i zla," 22-23.

rješenje ovog problema se najdirektnije dovodi u vezu sa čovjekom, jer je on izvor dobra i zla, dok je religija jedini faktor koji čovjeka može preporoditi. Sve dok čovječanstvo ne bude usmjerilo pažnju na ljudsku nutrinu, na njen preobražaj, zlo se u svijetu neće eliminisati. Kao metod preobražaja čovjeka u biće koje će biti izvor dobra, označeno je vaspitanje ljudi, odnosno ispravan religijski odgoj. Misija iskorjenjivanja zla iz svijeta pripisuje se jedino autentičnoj religiji, a to je islam. Jedino je islam ocijenjen sposobnim da čovjeka načini pravim čovjekom, da ga spasi zla i povede ga putem sreće i blagostanja, preko sveopćeg bratstva, ljubavi, socijalne pravde i jednakosti ljudi.³³ Da bi potvrdio da islam može riješiti problem dobra i zla, autor se poziva na historiju islama, posebno historiju prvih generacija.

Jedna od glavnih intencija Objave jeste oplemenjivanje ljudske duše, odnosno moralno usavršavanje čovjeka. U skladu sa ovom misijom religije, Hodžić je imao naum da svojim djelom doprinese moralnom uzdizanju čovjeka. Značajan broj svojih kratkih radova posvetio je pojedincima koji su bili predani radu za opće dobro. O gore naznačenom pitanju, prvenstveno se govori s aspekta moralnog preporoda čovjeka u smislu njegove pripravnosti da se žrtvuje za opće dobro.

Tumačeći 177. ajet sure El-Bekara: „*Nije čestitost u tome da okrećete lica svoja prema istoku i zapadu; čestiti su oni koji vjeruju u Allaha i u onaj svijet, i u meleke, i u knjige, i u vjerovjesnike, i koji od imetka, iako im je drag, daju rođacima, i siročadi, i siromasima, i putnicima, i prosjacima, i za otkup iz ropstva, i koji molitvu obavljaju i zekat daju, i koji obavezu svoju, kada je preuzmu, ispunjavaju, naročito oni koji su izdržljivi u neimaštini, i u bolesti, i u boju ljutom. Oni su iskreni vjernici, i oni se Allaha boje i ružnih postupaka klone*”³⁴, Vehbija ef. Hodžić će kazati da je to jedan od najvažnijih ajeta u Kur'anu, koji dijeli formalno i stvarno dobročinstvo i koji, uz obožavanje Allaha i obavljanje namaza, među glavne temelje vjere postavlja dobročinstvo prema ljudima. Potom je ukazano i na poslanika islama Muhammeda, s.a.v.s., koji je bio uzor altruizma. Poslanik, a.s., je uporedio muslimane sa jednim tijelom, jednom velikom porodicom, gdje je najbolji među njima onaj koji najviše koristi ljudima, a najgori među muslimanima onaj koji im najviše šteti; gdje svaki član te zajednice suosjeća i dobro i zlo sa ostalim članovima. U dobročinstvo prema drugima autor ubraja: osmijeh pri susretu, lijepu riječ, savjet, uklanjanje prepreke sa puta, pa sve do najvećih moralnih i materijalnih žrtava. Kao paradigmatični su spomenuti postupci prvih halifa i njihovih službenika, njihova briga za opće dobro zajednice, poput predaje da je Osman, r.a., dok

33 Ibid, 24-26.

34 Kur'an, El-Bekare, 177.

je obavljao državne poslove upotrebljavao državnu svijeću, a kad bi ih završio, upalio bi svoju svijeću.³⁵

Vjerske zajednice su u komunističkoj Jugoslaviji imale status privatno-pravnih organizacija, a vjera je bila svedena na privatnu stvar pojedinca. Vakufi od kojih su se održavale vjerske institucije su bili oduzeti, pa su vjera i vjerske institucije muslimana bile prepuštene svijesti i savjesti njenih sljedbenika.³⁶ Iz tog razloga Vehbija ef. Hodžić na više mjesta govori o važnosti razvijanja kolektivne svijesti, o vrijednosti trošenja imetka za opšte dobro, odnosno o važnosti uvakufljenja imovine, što je način da se pomognu vjerske institucije i vjera kao takva.³⁷ Iskrena vjera i žrtva u njeno ime su, po Hodžiću, neraskidivo povezane, tako da nema iskrene vjere tamo gdje nema žrtve. Kada čovjek shvati da svi ljudi pripadaju jednoj velikoj porodici i kada u svakom čovjeku bude vidio sebe, nastupit će blagostanje i sreća među ljudima. Pored težnje da doprinese moralnom preporodu čovjeka i da kod njega razvije kolektivnu svijest, autor nastoji predstaviti vjeru kao sveobuhvatan životni program koji uređuje i privatnu i društvenu sferu života. Ovakvu percepciju vjere moguće je promatrati i kao reakciju na njeno onovremeno ograničavanje na ljudsku privatnost.³⁸

Jedna od glavnih intencija Vehbije ef. Hodžića bilo je oživotvorenje vjere, njeno pretakanje u život. Za njega je neprihvatljivo razumijevanje vjere kao apstraktne kategorije, ograničene na ljudsko srce, privatni dom ili džamiju. Kroz izvršavanje obreda, kroz plemeniti moral i altruistička djela, musliman potvrđuje vjeru u dubini svoje duše.³⁹

Pored osnova islamskog vjerovanja Vehbija ef. Hodžić se u svojim objavljenim radovima bavio islamskim obredoslovljem, jer ono čovjekovu vjeru čini živom, kulturno i socijalno relevantnom. Kod predstavljanja islamskih obreda Hodžić potcrtava ortopraktičnu važnost islama, koju nastoji argumentirati ponajprije osnovnim vrelima islama, a potom i racionalnim, kao i naučnim argumentima.

Prije nego je pristupio izlaganju osnovnih temelja islama, Hodžić je obrazložio značenje pojmova islam i musliman. Islam definiše s jezičkog aspekta kao pokornost Bogu, Njegovim odredbama, a zatim ističe njegovu univerzalnu dimenziju, karakterišući ga kao posljednji, savršeni vjerozakon, namijenjen cijelom

35 Vehbija Hodžić, "Materijalna kultura islama," *Glasnik VIS-a*, br. 7-9 (1962): 240-241.

36 Vehbija Hodžić, "Dužnosti muslimana prema svojoj vjerskoj zajednici," *Glasnik VIS-a*, br. 7-8 (1966): 314.

37 Ibid, 314-316.

38 Ibid, 315.

39 Sabit Šećović, Ibid, 81.

čovječanstvu, objavljen sa definitivnim propisima, normama ponašanja ljudi s ciljem postizanja njihove sreće na oba svijeta.⁴⁰ Prilikom definiranja pojma musliman Hodžić nije propustio priliku da naglasi praktičnu dimenziju vjere. Musliman je označen kao „onaj koji se osvjedočeno pokorava Bogu, čvrsto vjerujući u Njega i izvršavajući Njegove odredbe. To je osoba koja radi dobra djela, odnosno izvršava naredbe (islamski šarti i ostala humana i altruističko-socijalna djela) i usteže se od zabranjenih radnji (krađa, kleveta, ogovaranje, kockanje, uzimanje kamate, jedenje svinjetine, konzumiranje alkohola, nemoral).“⁴¹

U pogledu njihovog odnosa prema vjeri, autor je ondašnje muslimane svrstao u četiri grupe: iskreni (gorljivi) muslimani, formalni muslimani, formalni-indiferentni i nazovi muslimani. Prvom kategorijom se smatraju pravi osvjedočeni muslimani, koji su ispravno razumjeli vjeru, a potom je u život pretočili. Formalnim muslimanima označeni su vjernici koji redovito izvršavaju propise vjere, ali su posvećeni formi, dok im suština, svrha i značaj propisa izmiču. U treću grupu spadaju oni koji verbalno iskazuju pripadnost islamu, ali to praktično ne potvrđuju. Četvrtu kategoriju Hodžić je opisao kao ljude koji samo nominalno pripadaju islamu, a koji su „potpuno materijalizirani“, ovom svijetu posvećeni.⁴² Pomenuta klasifikacija muslimana dovodi se u vezu sa njihovim praktičnim iskazivanjem vjere, odnosno aktivnom pobožnošću. To iz razloga što se dobra djela shvataju kao vanjska manifestacija unutarnjeg ljudskog života, kao izraz njegove duše i srca kao sjedišta vjere.⁴³ Hodžić je davao prednost nečinjenju grijeha, odnosno ustezanju od poroka nad prakticiranjem imperativa, a kao razlog ovakvom stavu navodi mišljenje da je glavna svrha vjere izgradnja moralne ličnosti koja neće činiti zlodjela.⁴⁴

Obavljanje hadža je značajan dokaz pobožnosti muslimana, jer se time iskazuje pripravnost na velike žrtve radi Boga. Hadž je znak ljubavi prema drugim ljudima, moralno-vaspitno sredstvo, manifestacija univerzalnog bratstva među muslimanima, kao i simbol jednakosti među njima.⁴⁵

Primarni cil objave jeste izgradnja ispravnog i osvjedočenog vjerovanja kod ljudi. To je ujedno i najveći prioritet koji je Vehbija ef. Hodžić nastojao postići. Nakon uspostavljanja ispravnog vjerovanja, on je najveću pažnju posvetio moralnom

40 Vehbija Hodžić, „Islam – muslimani?“, 113-114.

41 Ibid, 119-122.

42 Ibid, 123-126.

43 Vehbija Hodžić, „Islam i dobra djela uopšte,“ *Glasnik VIS-a*, br. 4 (1960): 150-152.

44 Vehbija Hodžić, „Čuvati se grijeha je dokaz iskrenog imana,“ *Preporod*, br. 21, (1974): 10.

45 Vehbija Hodžić, „Kurban,“ *Glasnik VIS-a*, br. 7-9 (1956): 204-205.

preporodu pojedinca, kao pretpostavci izgradnje harmoničnog društva. Veliki broj radova objavljenih u domaćoj periodici Hodžić je posvetio ovoj temi. Cilj svih islamskih odredbi i propisa, zapovijedi i zabrana, pouka i preporuka, po njegovom mišljenju, jeste moralni preporod čovjeka.

„Plemenitost i lijepa narav (ahlak) znači takav duševni odgoj kod čovjeka koji ga stalno goni da čini dobra djela, djela koja odobrava vjera, zdravi razum i savjest.“⁴⁶ Pravu plemenitost Hodžić vidi u spremnosti čovjeka da žrtvuje svoje interese, pa i svoj život, za dobrobit drugih ljudi, za sreću ljudskog društva. On će kazati da se srž nauke o moralu sastoji u izgradni čovjeka koji nikome neće nanostiti štetu, koji će željeti drugome ono što želi sebi, koji će biti koristan sebi, porodici i zajednici i koji će voljeti sve ljude bez obzira na njihove etičke, rasne ili socijalne razlike.⁴⁷

Moralna dužnost koju autor posebno naglašava jeste rad ili privređivanje. On je ovoj obavezi dao zapažen prostor u svome opusu, čime je nastojao ukazati na relevantnost rada za stanje i napredak muslimana. Kroz pravilno razumijevanje odnosa prema radu promiče se ispravan pogled muslimana prema svijetu i životu. Istaknuto je da islam nije poput nekih religija protiv dobara ovoga svijeta, nije religija koja prezire ovaj svijet, tijelo i njegove potrebe. Naprotiv, islam traži rad i elan, podstiče čovjeka da bude djelotvoran, aktivan i koristan član društva. Islam hoće i fizički i moralno jakog čovjeka.⁴⁸ Nakon citiranja mnoštva kur'anskih ajeta i hadisa koji govore o vrijednosti rada, Hodžić zaključuje da je rad strogo naređena vjerska dužnost radi sticanja nužnog imetka za održavanje sebe i svoje porodice. Sticanje imovine iznad ličnih i porodičnih potreba, u granicama dozvoljenog, drži se preporučenim, kako bi, musliman mogao izvršavati obaveze prema Bogu koje su imovinskog karaktera, a to istovremeno znači i pomaganje kategorija ljudi kojima je pomoć potrebna. Jedino je sticanje imovine radi gordosti, hvalisanja i ugnjetavanja nemoćnih okarakterisano strogo zabranjenim.⁴⁹

Prosvjetiteljske ideje Hodžića, kao i utjecaj savremenih reformatora na njega, posebno dolaze do izražaja kada izlaže važnost bavljenja naukom. U osnovne dužnosti svakog muslimana svrstava obavezu da nauči makar osnove svoje vjere i morala. Zastupa stav o jedinstvu nauke, odnosno jedinstvu vjerskih i svjetovnih nauka. U tom sklopu je pojašnjeno da sakralne i profane nauke treba da se potpomažu i nadopunjuju, jer bez svjetovnih nauka čovjek ne bo mogao da izvrši

46 Vehbija Hodžić, *Islam u svjetlu nauke i filozofije, III dio, Islamski moral*, Neobjavljeni rukopis, 19.

47 Vehbija Hodžić, "Tri glavna islamska stuba," *Takvim za 1968. godinu* (1968): 126.

48 Vehbija Hodžić, "Rad po islamu," *Glasnik VIS-a*, br. 7-9 (1957): 279-281.

49 Ibid, 284-285.

osnovnu misiju stvaranja. Praktičan primjer naučnog angažmana su Poslanikovi ashabi i islamski učenjaci koji ne samo da su se odazvali kur'anskom i poslaničkom pozivu da proučavaju i studiraju razne znanosti, već su, istovremeno, bili propagatori i zaštitnici nauke i naučne misli.⁵⁰

Jedno od pitanja o kojem se u ovom kontekstu govori jeste griješenje općenito, razlozi griješenja, kao i vrste grijeha. Grijeh se tretira kao odraz nesaglasnosti ljudskih naravi sa Božijim zakonima. Svaki grijeh koji se učini, i prema sebi i prema drugima, istovremeno je i grijeh prema Bogu, jer je On zabranio griješenje. Prema svojim posljedicama grijesi su podijeljeni u tri grupe: najveći (bezvjerstvo, mnogoboštvo i grijesi koji su velika društvena zla, poput ubistva, sihira, kamate), veliki (zlostavljanje roditelja, lažno zaklinjanje, laž, kidanje rodbinskih veza, pretjerana ljubav prema ovome svijetu) i obični, odnosno mali grijesi.

U najnegativnija svojstva koja se mogu naći kod čovjeka autor ubraja laž. U ovom svojstvu se prepoznaje individualna i kolektivna opasnost (Dvojica bez duše, treći bez glave). Srodne pojave laži su: ogovaranje, krivokletstvo, kleveta, lažno svjedočenje, što su sve osobine čovjeka lišenog karaktera i moralnih vrijednosti. Laž je označena kao svojstvo licemjera, a licemjerstvo je jedno od ružnih svojstava slično laži. Licemjeri su od strane Poslanika, s.a.v.s., opisani kao najgori ljudi, koji jednim ljudima odlaze sa jednim, a drugim sa drugim licem. Kao antipod ovim svojstvima Hodžić ističe iskrenost, koju prate i ostala dobra svojstva poput pravednosti, povjerljivosti, čovjekoljublja i drugih osobina koje doprinose harmoniji i zdravim odnosima u društvu. Mržnja je navedena kao svojstvo koje donosi ličnu i društvenu štetu. Opasnost ovog svojstva se dokazuje, pored tradicionalnih dokaza, i historijskim činjenicama. U pitanju je svojstvo koje vodi razjedinjavanju ljudi, tako da zajednica bude žrtva mnogo slabijeg neprijatelja. Ovaj stav Hodžić potkrijepljuje podacima iz muslimanske historije (pad Bagdada, pad muslimnska Španije). U negativna svojstva se svrstava i oholost, nadmenost i umišljenost, kao ružna svojstva koja rezultiraju nezdravim odnosima među ljudima, čime nestaje ljubavi i osjećanja bratstva i jednakosti među njima.⁵¹

Poslije ukazivanja na zabranjena i pokuđena djela i svojstva, Vehbija ef. Hodžić ističe važnost pokajanja za učinjene grijeha i uslove koji su neophodni da pokajanje bude ispravno. U grijeha koje Bog ne oprašta, koji ne mogu proći bez posljedica, Hodžić ubraja: nevjerovanje, mnogoboštvo i zlodjela prema drugima (osim ako se čovjek za života pokaje i izmiri sa ljudima). Kao primjer pokajnika navodi se Poslanik, a.s., koji je uzor u svemu, pa i u pokajanju – kajao se

50 Vehbija Hodžić, "Islamski velikani o nauci," *Glasnik VIS-a*, br. 9-10 (1963): 373.

51 Vehbija Hodžić, "Islamski moral," *Glasnik VIS-a*, br. 4-6 (1957): 145-152.

sedamdeset puta u toku dana iako je znao da mu je sve oprošteno. Na kraju se eksplicira da je pokajanje jedini lijek za grijeh, i male i velike, jedini put koji će grijешnike, pa i bivše nevjernike, „izmiriti“ s Bogom.

Sve moralne principe islama Vehbija ef. Hodžić označava kao sredstvo oplemenjivanja duše kako bi bila kovačnica samo dobrih motiva, koji će se pojaviti u vidu dobrih djela. To je ujedno i put afirmacije dobra, što je primarni cilj vjere općenito, posebno islama kao „krune vjere i filozofije svih naroda i svih vremena“.⁵²

U svom razuđenom opusu Vehbija ef. Hodžić je veliku pažnju i prostor posvetio socijalnom programu islama. U više svojih rukopisa, objavljenih djela i radova on govori o nedostacima mnogih socijalnih sistema, a potom o mnogobrojnim socijalnim ustanovama islama kojima je nastojao potvrditi savršenost njegovog socijalnog programa. Islamu pripisuje najuzvišenije socijalne odredbe i propise o međusobnom pomaganju, čijom primjenom se čuva društvena i socijalno-ekonomska ravnoteža i otklanja se bijeda i siromaštvo. Primjena socijalnih ustanova islama se razumije kao metod smanjenja socijalnih razlika na način da se onemogućiti akumulacija kapitala u rukama bogatih i da se spriječi povećanje broja siromašnih. Hodžićevo obuhvatno bavljenje socijalnim pitanjima je najvjerovatnije determinirano društveno-političkim kontekstom toga vremena, kao i položajem muslimana u komunističkoj Jugoslaviji. Osim toga, njegova apologetska stremljenja u interpretaciji islamskog nauka vidljiva su i kod izlaganja socijalnog nauka islama.

Ova vrsta socijalno-altruističke vjerske aktivnosti se odnosi, prije svega, na podizanje objekata i ustanova širokog i trajnog značaja i vrijednosti za zajednicu, kao što su:

- Socijalne ustanove: sirotišta, musafirhane (besplatna prenoćišta za putnike), imareti (besplatne kuhinje ili pekare za sirotinju), humana društva, organizacije i ustanove itd.;
- Prosvjetne ustanove: škole (medrese), predavaonice – narodni univerziteti (darut-tedrisi), biblioteke, štamparije za štampanje naučnih dela, odnosno novac za štampanje vjerskih knjiga;
- Vjerske ustanove: džamije, mesdžidi itd;
- Zdravstvene ustanove: bolnice, njegovališta i sl.;
- Društveno korisni objekti: česme, vodovodi, bunari, kanali za navodnjavanje, mostovi, putevi, rasadnici voća i voćnjaci pored puteva za prolaznike (putnike) i sl.;

52 Ibid, 153-155.

- Zavještanja nepokretnosti (vakufi) za održavanje i izdržavanje ovih objekata i ustanova itd.⁵³

Socijalni propisi islama, prema Hodžiću su: zekat, sadekai-fitr, kurban, fidja, kefareti i dobrim dijelom hadž, koji obavezuju imućnije muslimane i imaju za cilj efikasno rješenje socijalno-ekonomskog problema islamske zajednice.⁵⁴

Kao autor, koji je bio pod snažnim utjecajem prosvjetitelja i reformatora, Vehbija ef. Hodžić se zanimao i za stanje muslimana u svijetu. Na više mjesta u svojim radovima detektuje razloge muslimanske dekadence, ali govori i o uvjetima njihovog progressa. Svoje stavove dokazuje argumentim koje pronalazi u Kur'anu i sunnetu, kao i u historiji čovječanstva.

Primarni razlog opadanja i propadanja civilizacija i kultura, odnosno naroda kao njihovih nosilaca kroz dugu ljudsku historiju, Hodžić prepoznaje u nevjerovanju ili mnogoboštvu i moralnoj iskvarenosti kao njihovoj posljedici. Kao poučan primjer on navodi historiju Arapa, njihov uspon i pad. Dok su se oni striktno držali propisa islama, njegovog objavljenog morala, za kratko vrijeme, kao predsedan u historiji čovječanstva, proširili su svoje carstvo od Indijskog do Atlanskog okeana i to ne ognjem i mačem, već pravdom i kulturom. Međutim, kada su njihovi kasniji sljedbenici u vrijeme dinastija Emevija i Abasija, na vrhuncu slave i bogatstva, počeli odstupati od islama, kada su se odali pijanstvu, uživanju i rasipništvu, uz pojavu razdora i nesloge, veličina i sjaj islamske države su počeli da blijede i ona je postala žrtvom azijskih vandalskih plemena. Mongoli sa Džingis-kanom na čelu, srušili su istočni dio islamskog moćnog carstva i opustošili Bagdad, kao centar kulture i civilizacije svijeta tog doba. Da je uzrok slabosti muslimana bio u njima, a ne u islamu, autor je potvrdio činjenicom da je Mongole savladala islamska kultura, izrazito snažna poruka islama, koju su prihvatili iako su bili pobjednici. Gotovo identični uzroci se navode za pad islamske države na zapadu u Španiji, poslije osam vijekova veličanstvene muslimanske vladavine ovom zemljom.⁵⁵

Da bi čovjek odgonetnuo sudbinska pitanja svoga života i, samim tim, da bi ispravno postupao, Sveznajući Stvoritelj ga je obdario posebnim darom, a to je razum. Vehbija ef. Hodžić razum smatra najvećim Božijim darom. Razum definiše kao Božiju svjetlost koja je data čovjeku da s njom osvjetljava Božija djela i da Ga preko njih otkriva. To je dar Božiji po kojem je čovjek dobio časnu

53 Vehbija Hodžić, "Trošenje imetka u dobrotvorne svrhe," *Glasnik VIS-a*, br. 9-10 (1970): 455.

54 Ibid, 453.

55 Vehbija Hodžić, "Materijalna kultura islama," 237-246.

misiju zastupništva na Zemlji. Misija zastupništva je čovjeku dodijeljena po njegovim duhovnim, a ne po fizičkim osobinama. Kada su u pitanju spoznajne vrijednosti razuma, istaknuto je da čovjek prosuđivanjem, razmišljanjem i istraživanjem dolazi do logičkog zaključka da Bog ima i postoji. Pažljivo posmatranje se smatra metodom spoznaje nužnosti Božije egzistencije. Bitnim saveznikom na putu spoznaje označena je i nauka, koja otkriva mnoštvo čudesnih Božijih zakonitosti.⁵⁶

U ovom kontekstu autor iznova iznosi svoj stav da čovjek svojim ličnim razmišljanjem, a posebno potpomognut Objavom, može doći do jasne spoznaje o nužnosti postojanja samo jednog Stvoritelja. Pristajanje na nevjerovanje ili mnogoboštvo, i pored mnoštva jasnih dokaza na stranicama prirode i unutar svetih tekstova, okarakterisano je najvećim padom ljudskog uma i najvećom uvredom za Stvoritelja, pa su, sljedstveno tome, ateizam i politeizam najveći grijesi prema Bogu.⁵⁷

Razmišljanje je označeno jednim od načina spoznaje, kao i ibadet – Bogu milo djelo. Vehbija ef. Hodžić je mišljenja da će učen čovjek koji razmišlja, potpomagaći se naučnim aksiomima, mnogo brže i lakše doći do spoznaje Isitne, do spoznaje Božije egzistencije. Spomenuto je i nastojanje materijalista da sve zakonitosti, dokaze Božije egzistencije, Njegove svemoći i mudrosti pripišu „majci prirodi“. Međutim, ogromna većina „pravih učenjaka“ svjedoče Boga, svjedoče Njegovo postojanje.⁵⁸

Objavu i razum Vehbija ef. Hodžić tretira kao dva osnovna izvora spoznaje Boga i ostalih istina vjere. Ne ulazeći u klasične rasprave o odnosu Objave i razuma, on jasno definiše njihovo mjesto i autorit u islamskom učenju. Iako ga možemo okarakterisati racionalistom koji često pravi ustupke razumu i nauci, ne možemo mu pripisati mužezilizam, čiji su autori davali razumu autoritet koji mu ne pripada. Sam razum, prema mišljenju autora, nije u mogućnosti da nepogrešivo traži i nađe istinu, zato je neophodna objava koja čuva čovjeka u pogledu vjere i usmjerava ga kod traženja istine. Stvoritelj nije čovjeka prepustio samome sebi, već ga je potpomogao, prvenstveno razumom, kojim djelimično može razlikovati dobro od zla. Osim toga, On mu je slao objave preko Svojih poslanika da bi ga spasio stranputice, lutanja i podučio ga ispravnom vjerovanju i djelovanju.⁵⁹

56 Vehbija Hodžić, "Tri glavna islamska stuba," 123-124.

57 Vehbija Hodžić, "Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka)," *Takvim za 1967. godinu*, 106.

58 Vehbija Hodžić, "Razmišljanje kao ibadet," *Takvim za 1969. godinu* (1969): 146-154.

59 Vehbija Hodžić, "Religijski sud i problem dobra i zla," *Takvim za 1968. godinu*, (1968): 85.

Svaka objava je upućivana narodima u skladu sa njihovim potrebama i umnim sposobnostima. Kako je ljudski razum napredovao, tako je i Božija objava u većoj mjeri osvjetljavala istinu i pitanja koja se odnose na nevidljivi svijet, na Božije biće, Njegova svojstva i život poslije smrti.⁶⁰ Vehbija ef. Hodžić je mišljenja da je Kur'anom, kao posljednjom Božijom objavom, spoznaja koja je dostupna čovjeku upotpunjena, odnosno dovedena do savršenstva. Da je Kur'an rasvijetlio pitanja koja su ostala nerasvijetljena u prijašnjim objavama potvrđeno je kur'anskim ajetom: „Sada sam vam vjeru vašu usavršio i blagodat Svoju prema vama upotpunio i zadovoljan sam da vam islam bude vjera.“⁶¹ Ovaj ajet mnogo islamski učenjaci smatraju posljednjom objavom, a on može biti prikladna završnica izlaganja spoznajne teorije Vehbije ef. Hodžića kojom smo upotpunili analizu najvažnijih islamskih tema u njegovim objavljenim tekstovima u islamskoj periodici, što je ujedno i završetak našega istraživanja.⁶²

Zaključak

Uvidom u biobibliografiju Vehbije ef. Hodžića, u razuđenost njegovog opusa možemo zaključiti da se radi o najplodnijem sandžačkom islamskom misliocu XX stoljeća. Jasno je da je Hodžić bio svestrano obrazovan, što je osnova njegovog bogatog opusa koji u sebi pohranjuje znanja iz mnogih naučnih oblasti, a posebno iz tradicionalnih islamskih disciplina. On je nastojao da sveobuhvatno predstavi islam sa uvjerljivim tradicionalnim i racionalnim dokazima, svjestan vremena i prostora u kojem je živio, kao i izazova sa kojima se susretao. Ne smije se prenebregnuti činjenica da je Hodžić živio u vrijeme kada su vjera i njene vrijednosti bile potisnute na društvenu marginu. U svojoj zamisli je djelimično uspio jer je svojim djelom obuhvatio najznačajnije dijelove vjere. Međutim, njegov naum nije do kraja ozbiljen zato što je dobar dio njegovog opusa i dalje u rukopisu, a imao je za cilj da njegova djela dopru do što većeg broja ljudi.

Vehbija ef. Hodžić je svojim tekstovima u islamskoj periodici kao i svojim cjelokupnim djelom doprinio očuvanju duhovnog identiteta svog naroda, potpomogao njegovu pismenost i dao značajan doprinos buđenju muslimana iz letargije. Reklo bi se da je, u duhu ostalih reformistički usmjerenih autora, želio da muslimani imaju dostojanstveno mjesto unutar historije, na „Ovom svijetu“ i naravno mjesto na „Onom svijetu“.

60 Vehbija Hodžić, „Islam – muslimani?“, 116-117.

61 Kur'an, El-Maide, 3.

62 Vidi: Sabit Šećović, *Ibid*, 30-126.

Doprinos Hodžića islamskom mišljenju i islamskoj praksi u Sandžaku i šire nije još uvijek do kraja ozbiljen zbog činjenice da mu mnogi vrijedni rukopisi još uvijek nisu objavljeni. Obavljanjem rukopisne zaostvštine Vehbije ef. Hodžića bi njegovo razumijevanje islama, koje je i tradicionalno i savremeno, jer uključuje i tradiciju i modernost, dobilo još više na značaju. Njegova misao bi imala višestruk utjecaj na raznim poljima života – vjerskom, prosvjetnom i socijalnom.

LITERATURA

- Kur'an s prijevodom. 1984. (Preveo Besim Korkut), Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije.
- Al-Hakim, Muhammed. 2002. *Al-Mustadrak 'ala al-sahihayn*. Al-juz al-rabi', Beirut – Libanon: Dar al-kotob al-'ilmiyah.
- Hačković, Irfan. 2015. "Cvijet islamskog bibliotekarstva." *Glas islama*, br. 262: 25.
- Hadžić, Kasim. 1977 "Saradnja Vehbije Hodžića u Takvimu. " *Takvim za 1978 godinu*: 202-203.
- Hadžić, Kasim. 1977. "Životni put i djelo Vehbije Hodžića." *Glasnik VIS-a*, br. 2: 217-222.
- Hodžić, Vehbija. 1972. "Čovjek – izvor dobra i zla." *Glasnik VIS-a*, br. 9-10: 22-26.
- Hodžić, Vehbija. 1974. "Čuvati se grijeha je dokaz iskrenog imana." *Preporod*, br. 21: 10.
- Hodžić, Vehbija. 1966. "Dužnosti muslimana prema svojoj vjerskoj zajednici. " *Glasnik VIS-a*, br. 7-8: 314-316.
- Hodžić, Vehbija. 1960. "Islam i dobra djela uopšte." *Glasnik VIS-a*, br. 4: 150-152.
- Hodžić, Vehbija. 1973. "Islam – muslimani?." *Takvim za 1973. godinu*: 113-126.
- Hodžić, Vehbija. 1957. "Islamski moral." *Glasnik VIS-a*, br. 4-6: 145-152.
- Hodžić, Vehbija. 1963. "Islamski velikani o nauci." *Glasnik VIS-a*, br. 9-10: 373-376.
- Hodžić, Vehbija. 2010. *Islam u svjetlu nauke i filozofije, Knjiga prva, Akaid*. priređivač: Jahja Ferhatović, Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Hodžić, Vehbija. *Islam u svjetlu nauke i filozofije, III dio, Islamski moral*. neobjavljeni rukopis.
- Hodžić, Vehbija. 1956. "Kurban." *Glasnik VIS-a*, br. 7-9: 203-206.
- Hodžić, Vehbija. 1962. "Materijalna kultura islama." *Glasnik VIS-a*, br. 7-9: 237-246.
- Hodžić, Vehbija. 1976. "Prvobitna religija." *Preporod*, br. 23: 15.
- Hodžić, Vehbija. 1957. "Rad po islamu." *Glasnik VIS-a*, br. 7-9: 279-286.
- Hodžić, Vehbija. 1969. "Razmišljanje kao ibadet." *Takvim za 1969. godinu*: 146-154.
- Hodžić, Vehbija. 1968. "Religijski sud i problem dobra i zla." *Takvim za 1968. godinu*: 85-92.
- Hodžić, Vehbija. 1967. "Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka)." *Glasnik VIS-a*, br. 7-8: 302-309.
- Hodžić, Vehbija. 1967. "Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka)." *Takvim za 1967. godinu*: 104-107.

- Hodžić, Vehbija. 1971. *Temelji islama, Knjiga prva*. Sarajevo: Preporodova biblioteka.
- Hodžić, Vehbija. 1968. "Tri glavna islamska stuba." *Takvim za 1968. godinu*: 123-126.
- Hodžić, Vehbija. 1970. "Trošenje imetka u dobrotvorne svrhe." *Glasnik VIS-a*, br. 9-10: 453-462.
- Hodžić, Vehbija. 1971. "Vakuf – zavještanje." *Glasnik VIS-a*, br. 9-10: 482-486.
- Hodžić, Vehbija. 1974. "Vel-asri, suština vjere." *Takvim za 1974. godinu*: 98-108.
- Malićević, Amela. 2024. "Vehbija Hodžić (1916-1977)." *Glas islama*, br. 340: 40-41.
- Memić, Jakub. 1977. "Merhum Vehbi ef. Hodžić." *Preporod*, br. 5: 18.
- Rahić, Esad. 2002. "Vehbija Hodžić – najistaknutiji sandžački pisac o islamskim temama." *Tutinski zbornik*, br. 2: 39-56
- Šećović, Sabit. 2015. *Analiza tema o islamu u djelu Vehbije Hodžića*. Magistarski rad, Sarajevo: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka.